

Maja Rogač Stančević

STRAH OD OGLEDALA

(Renata Salecl: *Strast prema neznanju*, prevela s engleskog Anita Peti Stantić, Fraktura, Zaprešić, 2022)

Iako je znanje još uvek najpoželjnija roba, studija *Strast prema neznanju* (Što se odlučujemo ne znati i zašto) Renate Salecl, slovenačke filozofkinje i sociološkinje, ukazuje na protektivnu, pa čak i lekovitu prirodu neznanja. Trend jačanja predstava o dostupnosti svake informacije, kao i o našoj dužnosti da *znamo*, previda protivrečnost samog subjekta koja nas neminovno vraća problematičnoj prirodi samoopažanja.

Japanski psihoanalitičar Daisuke Fukuda piše o slučaju žene čija se patologija očituje kao intenzivna nelagodnost u prisustvu ogledala koja reflektuju njen lik, i koju ona pokušava da razreši razbijanjem ovih objekata – tim činom simbolički uništavajući i svoj odraz u njima. Ovo bizarno ponašanje Renata Salecl koristi kao znakovitu priču koja ilustruje globalni pritisak takozvane industrije lepote na

pojedince u 21. veku, zbog kojeg je za mnoge postalo neizdrživo suočavanje sa realističnom slikom sopstvene pojave. *Eisoptrofobija* – strah od ogledala, pretežno kao izvora neželjenog vida znanja o sebi, sadržanog u refleksiji – karakteriše samopercepciju čoveka današnjice. Kao i većina fobija, prepoznata je u neodređenoj prošlosti čovečanstva, ali nije slučajno što se u 21. veku pojačava, s obzirom na društvene okolnosti koje nam nameću specifične načine samopredstavljanja. Iako bi se opisana patologija razbijanja ogledala mogla smatrati individualnim neurotičnim odgovorom, jasno je da je i slika o sebi, koja se, na primeru navedenog kliničkog slučaja, možda čini objektivnim, nepotkupljivim odrazom – posredovana, u najvećoj meri uslovljena kulturom koja nas okružuje. Naš odraz ne može biti uznemirujuć sam po sebi, bez konteksta koji mu pridaju društveni normativi, i zato ni navedena reakcija nije isključivo individualna.

Možemo krenuti od očiglednog: veliki broj konzumenata društvenih mreža razvilo je karakteristične, selektivne načine samopredstavljanja kroz obrađene i „ulepšane“ fotografije svog tela i sopstvenog života, nastale pod osetnim pritiskom da se uklope u nametnute, nerealistične standarde poželjnog. Ali ogledalo iz prethodne priče moglo bi se tretirati i kao simbolički predmet samospoznaje. Renata Salecl za polje svog proučavanja bira dijadu *neznanja* i *nepriznavanja* (ignorisanja), potvrđujući njihov značaj za opstanak pojedinca u savremenom društvu.

Sveznanje kao ambicija i kao ideal u 21. veku zadobija nove obrise. Politička, ekonomska i društvena kontrola počivaju na „sveznanju“ moćnih (korporacija i države) koje se uspostavlja kroz različite vidove legalnog i ilegalnog prikupljanja podataka o poje-

dincu. Više ništa ne može da promakne ispod radara sveopšteg monitoringa. Elektronski tragovi u vidu snimaka kamera, fotografija, zapamćenih pretraga i ličnih preferenci predstavljaju značajan izvor informacija o nama. Dalja analiza ovako sakupljenih činjenica i predvidivost ljudskog ponašanja otvaraju prostor za manipulaciju i kontrolu koje se obilato i beskrupulozno sprovode.

Uspon sveznanja, s druge strane, ugrožava status ekspertskeg znanja. Uobičajena samouverenost s kojom laici u virtuelnom prostoru društvenih mreža komentarišu najraznovrsnije, često kompleksne teme počiva na idealu samostalnog učenja zbog kojeg postaje nemoguće priznati da nešto ne znamo. Citirajući popularni izraz Toma Hartmana *ikeizacija društva*, autorka skreće pažnju i na srodni „uradi sam” koncept na koji Hartman aludira i koji, takođe, održava predstavu o obaveznom „sveznanju”. Jer opasnost „ikeizacije” je upravo u nespremnosti da priznamo sopstvenu nekompetentnost. U tom talasu populističkog „sveznanja” pojavljuju se i ličnosti koje utelovljuju novi ideal, pa čak i u sferi politike gde bi se morala očekivati povišena kompetencija: kako autorka navodi, Donald Tramp je *pretvorio neznanje u vrlinu*. Tramp je iskoristio izrazit otpor laika prema ekspertskom znanju kako bi se nametnuo kao kandidat čija autentičnost stoji nasuprot stručnom autoritetu tehnokrata i time sebe učinio poželjnim predsednikom SAD.

Ipak, autorka se u većem delu studije bavi ignorisanjem činjenica kao nekim oblikom prevencije urušavanja ličnosti, odnosno svesnom (i nesvesnom) odlukom da se nepodnošljivo znanje ignoriše – ovakvo neznanje može biti izbor koji nas štiti od razorne prirode saznanja o sebi samima i svetu. Ovo se svakako odnosi i na potiskivanje mučnih sećanja i svih onih sadržaja koje ne možemo integrisati u sopstveni život. „Nisam zaboravila. Ne želim se sjećati.” Reči su žene izbegle iz Bosne nakon rata koje Renata Salecl citira kako bi prikazala zaštitnu ulogu ovog svesno izabranog neznanja. Jedno poglavlje ona posvećuje i traumi posrednih žrtava ratnih zločina u ratovima devedesetih – članova porodica ubijenih čiji su posmrtni ostaci rasejani po masovnim grobnicama. Odsustvo saznanja gde poživaju tela njihovih voljenih, kao i, posledično, nemogućnost suočavanja sa realitetom njihove smrti pokazuju se kao toksični. Autorka navodi posebno potresan primer, prikazan u dokumentarnom filmu Jasmile Žbanić *Crvene gumene čizme*, žene čija su deca ubijena u poslednjem ratu, ali njihova tela nikada nisu pronađena. Ona prati forenzičara od jedne masovne grobnice do druge u nadi da će DNK analizom najzad identifikovati njihove posmrtne ostatke i sahraniti ih. Crvene gumene čizmice na nogama njenog ubijenog sina mogu da nadžive raspadanje tela i zato predstavljaju njenu poslednju nadu u ovoj mučnoj potrazi. Međutim, drugi primeri govore i o tome da neke majke ubijenih nisu želele da pomognu u forenzičkoj analizi jer bi pronalazak podudarne DNK njihov gubitak učinio definitivnim, a sa tim znanjem nisu bile spremne da se suoče.

Prećutkivanje kao oblik zaštite od opasne istine autorka je i sama doživela kroz iskustvo potiskivanja porodične uspomene na smrt jednog njenog pretka nakon Drugog svetskog rata. U Jugoslaviji koja je slavila komunističku herojsku prošlost nije bilo dozvoljeno govoriti o zločinima koje su počinili pobednici nad poraženima i zato je i autorčinjoj porodici bilo uskraćeno pravo da pripoveda o sopstvenoj istoriji, pa tako i ona kasno saznaje za sudbinu svog dede, zbog austrijskog porekla osumnjičenog za saradnju sa nacistima, koga partizani ubijaju kada se izjašnjava da se s porodicom odseli u Austriju.

Priča o dedi bila je opasna. Ipak, kako sama obrazlaže, prećutano znanje ipak deluje na svakog od njih. Zato je prazna grobnica koju podiže autorkina porodica, u koju deda ne može biti sahranjen jer njegovo telo nikada nije pronađeno, jedan vid pokušaja da se ta istorija prisvoji.

Da li je potreba za znanjem dovela do ugrožavanja etičkih načela? Istraživanja genetskog zapisa su toliko uznapredovala u 21. veku da se često preneglašava značaj gena za život čoveka, pri čemu se uticaj životnih okolnosti na razvoj određenih predispozicija, odnosno epigenetika, sasvim prenebregava. Saznanje o prisustvu genetskih dispozicija za određene teške bolesti i poremećaje najvećem broju ljudi je teško prihvatljivo, a može biti i razorno po njihovo psihičko zdravlje. Novi problem koji navedeni trend ispitivanja genetskog zapisa otvara je dostupnost ovih informacija i, posledično, mogućnost njihove zloupotrebe. Renata Salecl opisuje novu kategoriju problema nastalu na ovaj način – u rasponu od državnog nadzora nad pojedincima koje obeležava nepoželjna genetika do ogromnih premija zdravstvenog osiguranja ukoliko se dokaže da postoji dispozicija za razvoj određenih bolesti. Genetika se čak u nekim državama tretira i kao olakšavajuća okolnost u pravosuđu, pri proceni optuženih za teška krivičnih dela. Kako bi ilustrovala jedan ovakav slučaj, autorka navodi primer suđenja za ubistvo u Alžiru 2009. godine, gde argument nasleđa deluje na smanjenje kazne za počinjen zločin.

S obzirom na to da, u većini slučajeva, bolest ne nastaje isključivo genetskom mutacijom u našem DNK, već složenom interakcijom genetike sa nizom društvenih i kulturnih činilaca iz okoline, postavlja se pitanje da li je težnja ka otkrivanju svih pojedinosti našeg genoma korisna. Međutim, naši geni predstavljaju i deo našeg identiteta, zato se ispoljavanje određenog nasleđa smatra i sudbinom ili uzrokom određene životne putanje, što prevazilazi fizički aspekt postojanja i proteže se na našu potrebu da *znamo*. Kako to definiše Renata Salecl: „Živimo u vremenima takozvane neurogenetske stvarnosti. Nadamo se da ćemo pronaći istinu u tijelu.” Ipak, većina genetičara govori u prilog subjektivnosti koja nastaje svesnim izborom budućnosti nakon saznanja o imperativu naših gena. Autorka postavlja jedno važno pitanje: šta je sa pravom pacijenta da ne zna, da odbije nepoželjno znanje?

Neznanje može biti i vid negiranja konačnog imperativa smrti. Jedno poglavlje knjige posvećeno je poricanju teških i terminalnih dijagnoza kao modusu preživljavanja. To poricanje ponekad zadobija karakter „preodevanja” našeg svesnog stava uspostavljanjem dana ili sati kada, uz pomoć bližnjih, bolesni pojedinac može da se rastereti od svoje uloge i da se podseti slobode koju je imao pre bolesti. Naravno, ovakav ritual u velikoj meri zavisi od razumevanja i fleksibilnosti okoline, od pristanka najbližih da u zadatom okviru „ne znaju” ono što neminovno redefiniše postojeće odnose. Ovakvo poricanje održava „normalnost” omogućavajući bolesniku zadovoljavajući kvalitet života u najtežim periodima fizičke i psihičke patnje. Postoji čak i klasifikacija tipova poricanja koju daje Šlomo Brenic, opisujući različita negirajuća ponašanja bolesnih od kojih su neka važna za uspostavljanje nade, a neka mogu biti opasna i razorna.

Poglavlje „Ljubav je slijepa” vraća nas staroj temi značaja neznanja za održanje svih bliskih odnosa koji najčešće nemaju potencijal da integrišu raspon ambivalencije sadržan u svakoj ličnosti. Ipak, novi oblik racionalizacije ljubavi o kojima autorka piše su aplikacije za upoznavanje koje, koristeći određene algoritme, povezuju potencijalne partne-

re na osnovu opsežnih upitnika, odnosno odgovora zainteresovanih za ovakav vid upoznavanja. Neke od aplikacija sprovode i ocenu korisnika na osnovu poželjnosti, što često predstavlja nepotreban udar na ego, ali i informaciju koja je ipak dobrim delom proizvodljna. Drugi vid „sveznanja” koji šteti erotskom odnosu uspostavlja se preko društvenih mreža, mobilnih telefona i različitih uređaja za nadzor posredstvom kojih neprekidno pratimo voljenog. Kako nas podseća autorka, Lakan je u svojim ranim delima upravo neznanje odredio kao treći pojam trougla koji uključuje ljubav i mržnju, kao i povezivanje simboličkog, zamišljenog i stvarnog.

Dok se karakter znanja o svetu menja, najpre kroz odsustvo trijaže koju bi nad obiljem dostupnih informacija sprovodile institucije, mesto neznanja u složenoj dinamici održavanja društvenih odnosa, kao i psihološke funkcionalnosti pojedinca ostaje značajno. Znanje je neodvojivo od koncepta društvene moći, a sasvim je izvesno da ono predstavlja određeni kapital ili da se može kapitalizovati. Renata Salecl skreće nam pažnju na skrivenu ulogu neznanja u daljem procesu transformacije naših predstava o sopstvenom mestu u svetu.